

În jurul „Revistei Ideei”: de la Panait Muşoiu la Joseph Ishill

Adrian Tătăran

iunie 2024

Și dacă viața e un vis/ Al somnului etern,/ Vreu să visez de paradis/ Și nu de negru-infern.
Barbu Lăzăreanu

„Omul poate fi bun și fericit”, i-a spus odată Panait Mușoiu lui Sașa Pană, vorbindu-i de romanul *Ce-i de făcut?* al lui Cernîșevski pe care îl tradusese, în premieră în limba română, în 1896. Aflat într-o perioadă de „frământări, de tristeți, de bălăceală în idei pesimiste, obsedante”, poetul îl vizita adesea pe anarhistul pe care numeroși alți tineri „covârșiți de lecturi și proiecte revoluționare” obișnuiau să-l caute, pierzându-se în discuții aprinse „asupra lumii viitoare”.

Mușoiu și-a găsit sălaș o vreme tocmai în mijlocul aceluși „popor amestecat și învins” al mahalalelor evreiești imortalizat de cronicarul Căii Văcărești, Isac Peltz, printre muncitorii, „funcționarii de birou cu lefuri nenorocite”, „croitorii famelici”, „studenții din îndepărtate târguri dorohoiene”, spălătorii de vase, bătrânii talmudiști, șuții și negustorii de mărunțișuri, trăind toți de pe o zi pe alta.

Își primea vizitatorii într-un fel de chilie săpată ca o vizuină printre șirurile de cărți, reviste și broșuri care se înălțau până la tavan și pe care le împărțea generos, „cu sau fără parale”, tuturor celor setoși de lumină: o masă acoperită cu manuscrise și corecturi, un pat tare, peste care pusese două velnițe, și ușa mereu deschisă.

Pentru că trăia simplu și chibzuit, în ochii vecinilor făcea figură de înțelept, de „rabi”. Însă nu dorința de renunțare îl îndemna la cumpătare pe „cuviosul Panait”, cum fusese poreclit (nu fără o oarecare maliție) în cercurile socialiste, ci mai degrabă aceea de a trăi neîngrădit și deplin, de a nu fi redus la o existență înregimentată, străină. Căci ce putea însemna belșugul, se întreba el, „când toate manifestările îți sunt împiedicate? Poți oare să trăiești bucuros când ești cu călușul la gură, cu lanțul la picioare și când cu mâinile tai sare?”

Panait Mușoiu era (și se considera) un veritabil dezertor al orânduirii sociale burgheze, un om „fără acoperiș propriu, fără patrie, fără legături care să-l țină locului”, un refractar care renunțase benevol la ceea ce, în ochii majorității, treceau drept bunurile cele mai de preț ale vieții: o stare socială, „un negoț”, o slujbă. El preferase calea, mult mai nesigură, dar poate mai împlinitoare, a celui care, prin fapte, cuvinte și existență, încerca să(-și) croiască un alt drum în viață, dincolo de orice apăsări, granițe sau condiționări.

Ca pentru mulți alți anarhiști – Proudhon fusese, de pildă, ucenic tipograf, Zamfir Arbure învășase să lucreze presa, Rudolf Rocker fusese legător de cărți etc. –, în centrul preocupărilor sale s-a aflat mereu cuvântul tipărit. Cu toate acestea, idealul profesat de anarhist nu era izolarea de viață ori de semenii în lumea cărților. Dimpotrivă. Ceea ce căuta Mușoiu în primul rând era o „pedagogie a faptei”, o cale concretă către emanciparea individuală și fericirea obștească. Iar tipăritura, literele, „Ideea”, așa cum le înțelegea el, nu erau simple preocupări abstracte ori mijloace de afirmare personală. A scrie, a tipări și răspândi texte erau acțiuni care deschideau spații concrete de întâlnire, de muncă și solidaritate, făcând posibile alte orizonturi de înțelegere și trăire. Erau moduri de a fi în lume și, în același timp, de a deveni unii în prezența celorlalți.

Pe Mușoiu nu-l interesa atât revoluția ca așteptare, ca necesitate sau teorie a viitorului, cât revoluția ca act neîntrerupt de revoltă și creație, ca transformare, aici și acum, a vieții noastre împreună. Iar literele, cele din culegarul zețarului, cele așternute pe hârtia unei scrisori, cele imprimare și trimise departe, erau liantul acestor aspirații, erau temeiul lor material. Putem, așadar, bănuși de ce pentru tânărul Sașa Pană, ca pentru atâția alții, întâlnirea lui Panait Mușoiu a marcat o cotitură „în felul de-a înțelege rostul vieții.”

Printre cunoscuții și colaboratorii săi s-au numărat, de-a lungul timpului, destule voci cu rezonanță în lumea literelor: Alexandru Macedonski, Eugen Relgis, Tudor Arghezi, George Bacovia, Panait Istrati, Mircea Demetriade etc. Pe anarhist nu-l frecventau însă doar scriitorii ori vocile consacrate din sfera intelectuală. În jurul *Revistei Ideei*, pe care a scos-o timp de cincisprezece ani începând din 1900, s-a înfiripat și o altă o lume, mai puțin știută, însă neașteptat de bogată și vie. Multe din chipurile și vocile ei s-au estompat, cu toate acestea, în timp. Între ele îl întrezărim, de pildă, pe utopistul Iuliu Neagu-Negulescu; pe Mina Neuwirth, tânără hărțuită de agenții de poliție pentru apropierea de

cercurile anarhiste și care, într-un gest de disperare, încercase să-și ia viața; pe Cornelia Ștefănescu, pictoriță închisă pentru tipărirea unui manifest revoluționar. Îi găsim pe Gh. A. Teodoru, autor al unor nuvele inspirate de viața pe mare, dar și al unui poem intitulat „Anarhist”, publicat sub pseudonim; pe Lucreția Bălănescu, învățătoare și traducătoare, pe Gh. Varlaam-Ghițescu, inventatorul balonului cu cârmă, traducător din Kropotkin, pe studentul Petru Țărnă, traducător și el al lui Kropotkin, ucis în război...

Un grup aparte însă între colaboratorii lui Panait Mușoiu l-au constituit tinerii „dincolo de orice disciplină” de care amintea și Isac Peltz în cartea sa. Locuind în cartierul evreiesc, „în mansarde sau în beciuri”, lipsiți în mare măsură de mijloace, ei obișnuiau să se adune în ceainăriile și cafenelele de pe Calea Văcărești, care răsunau astfel săptămânal de numele autorilor popularizați în *Revista Idei*: Bakunin, Stirner, Kropotkin, Reclus... Dezbaterile lor durau adeseori până în zori și atrăgeau un public pestrîț de gură-cască, băieți de prăvălie, studenți, muncitori; și, ocazional, câte un discret agent de siguranță.

În primii săi ani, supraviețuirea *Revistei Idei* – ale cărei tiraje erau frecvent confiscate – li s-a datorat și acestor tineri neînregimentați. În aceeași perioadă, în speranța de a scăpa de mizerie, dar și de persecuțiile la care evreii, mai ales cei cu simpatii socialiste, erau supuși de autorități, mulți dintre aceștia au trebuit însă să ia calea pribegiei.

În mare parte, ei s-au îndreptat către America. Drumul lor până la New York a fost minuțios documentat în scrisorile pe care i le-au trimis lui Panait Mușoiu și pe care acestea le-a publicat în *Revista Idei*. În noiembrie 1902, de pildă, Alex Lebovici îi scrie despre „mizerabilul voiaj pe care l-am făcut trecând oceanul.” Calvarul traversării Europei în vagoane insalubre și înghesuite, iar apoi a oceanului la clasa III, sub punte, este amintit și de alți corespondenți, care descriu cu indignare „iadul plutitor” pe care-l înduraseră și umilințele la care erau supuși imigranții săraci. Speranța de a putea depăși suferințele îndurate și de a-și câștiga libertatea a fost și ea spulberată de realitatea condiției de „rob” pe care toți acești pribegi o purtau cu ei. Căci, îi scrie Samuel Most lui Mușoiu din New York, „stăpânii au ocupat întreaga lume și, înainte încă de a sosi în vreun loc, sclavul, depărtat de caminul, e așteptat de-un alt stăpân să-l robească.”

Șocul dezrădăcinării și așteptările înșelate nu le-au domolit aspirațiile revoluționare. Nici pe Mușoiu nu l-au dau uitării. Au început să-i trimită bani, să strângă fonduri și să caute noi abonați la revistă. „Și tocmai fiindcă am fost izgoniți de lângă vetrele noastre, [...] tocmai de aceea trebuie să ținem sus [...] singura noastră voce, pe care nimeni n-o va putea înăbuși, cu toată izgonirea noastră”, lămurea într-o scrisoare Albert Vaisman din Chicago.

Începând cu 1902, corespondențele devin tot mai dese. Samuel Most scrie despre Clubul Anarhist din New York pe care începuse să-l frecventeze, iar Nathaniel Finkelstein amintește de cuvântările entuziasmante ale Emmei Goldman audiate la același club și îi împărtășește lui Mușoiu planul tovarășilor „de aici” de a înființa un grup revoluționar român. Din Chicago sosesc corespondențe despre muncitori, arestări și greve, dar și vestea ajungerii lui O. Leonard în Leclaire (Illinois), o comunitate „înaintea timpului său”, după cum o numise Upton Sinclair. „Polițiști nu se văd, crâșme de asemenea nu-s”, îi scria O. Leonard, iar în sat locuitorii trăiau „ca vecini”, adică „în egalitate”. Existau și o bibliotecă, o școală și un Club Tolstoian. Micul grup de anarhiști din România care s-a stabilit în Leclaire a scos pentru o vreme și o „publicație intimă” intitulată *La Coș/The Wastebasket*. Scrisă în întregime de mână, copiată la șapilograf, revista era expediată prietenilor risipiți peste tot în lume. Câteva numere i-au ajuns, bineînțeles, și lui Mușoiu.

Pe măsură ce trec anii, însă, legăturile se desfac, iar vechii tovarăși își pierd, într-un final, urma. Grupul din Leclaire s-a risipit și el. Câteva scrisori, expediate din Denver, din St. Louis, din Philadelphia punctează, tot mai răzleț, o tăcere tot mai cuprinzătoare.

Între discipolii „mușoiști” care au traversat oceanul, o figură aparte o reprezintă Joseph Ishill (sau Iosif Ișileanu). Născut în Botoșani, atras de timpuriu de arta tipografică și de ideile pedagogului libertar Francisco Ferrer, Ishill a devenit, odată ajuns în America, unul dintre cei mai apreciați tipografi anarhiști ai vremii. La presa sa manuală din Berkeley Heights, acesta scotea, în tiraje restrânse, cărți

superb ilustrate cu gravuri, înfrumusețate cu desene, motive florale și letrine. Era în același timp editor, traducător, zețar și legător. Întâlnirea sa cu anarhismul, dragostea pentru litere și descoperirea vocației de tipograf s-au suprapus în mod fericit, în cazul său, într-o existență de creator și „muncitor conștient” al frumosului de care nu s-a dezis niciodată.

„M-am trezit”, își amintea el, „printre locuitorii orașului, prizonier între zidurile înalte de mortar și piatră, cu un pavaj de beton sub picioare. [...] S-a întâmplat să mă opresc în fața unui atelier tipografic. Nu îmi amintesc cât timp am rămas acolo, fără să mă mișc, cu privirea pironită până la extaz pe zăturile cu litere. Mă simțeam de parcă cerneala tipografilor îmi pătrundea chiar prin vene, dând culoare dorințelor mele. Am început să zăresc o lume de visuri realizabile. Îmi găsisem vocația...”

Omul poate fi bun și fericit.

Biblioteca Anarhistă

Adrian Tătăran
În jurul „Revistei Ideei”: de la Panait Mușoiu la Joseph Ishill
iunie 2024

Text apărut inițial în *Revista Steaua*, nr. 6/2024.

ro.theanarchistlibrary.org